

ПИТАННЯ ПІДГОТОВКИ ПОРІВНЯЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ ПІД ЧАС ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВО-АВТОРОЗНАВЧИХ ЕКСПЕРТИЗ

QUESTION OF THE PREPARATION OF COMPARATIVE MATERIAL AT THE APPOINTMENT FORENSIC EXAMINATIONS

Заболотна Ю.В.,

*кандидат юридичних наук,
викладач кафедри криміналістики та судової експертології
факультету № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ*

Костюкова Т.С.,

*судовий експерт сектору дактилоскопічних досліджень
відділу криміналістичних видів досліджень
Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
Міністерства внутрішніх справ України*

У даній статті розглянуто питання щодо підготовки та відбору порівняльного матеріалу під час призначення судово-авторознавчих експертиз та особливостей його використання під час проведення вказаних експертиз. У статті розглянуто найпоширеніші випадки, які потребують призначення судово-авторознавчих експертиз, наприклад, економічні спори між владними суб'єктами, особами, які займаються підприємницькою діяльністю, некоректне складання тексту договору, що призводить до його неоднозначного прочитання, записки з погрозами та інше. Проаналізовано нинішню експертну практику щодо призначення судово-авторознавчих експертиз в Україні та низку дій і рішень слідчого й суду щодо проведення авторознавчої експертизи. У статті досліджено типові помилки під час призначення судової авторознавчої експертизи, особливості використання спеціальних та філологічних знань, форм, засобів та способів присвоєння авторства, неправомірного запозичення всього твору або його частини. Розглянуто питання плагіату. Проаналізовано особливості та відмінності порівняльного матеріалу у вільних, умовно вільних та експериментальних зразках. Розглянуто особливості інформації, яку містять порівняльні зразки для судово-авторознавчої експертизи, а саме: освіченість автора, його професія, словниковий запас, риси характеру, емоційний стан, національність та інше. Розглянуто процедуру відбору порівняльного матеріалу в тих випадках, коли є певний текст і двоє або більше людей претендують на його авторство та коли автор тексту не бажає бути розпізнаним. Приділено увагу порушенню авторських прав громадян. Особливу увагу звернено на правильність постановки слідчим питань, зокрема правового характеру, до експерта в постановках про призначення судово-авторознавчих експертиз, розглянуто їхню повноту та доцільність. Надано пропозиції щодо покращення якості відбору порівняльного матеріалу під час проведення судово-авторознавчих експертиз, зокрема для дослідження експериментального документа, схожого за характеристиками з письмовим спілкуванням, указано необхідний обсяг експериментальних зразків. Перераховано умови для оптимального проведення коректного авторознавчого ідентифікаційного дослідження.

Ключові слова: судово-авторознавчі експертизи, ведення криміналістичних експертиз, авторський твір, документаційні спори.

In this article the questions concerning the preparation and selection of comparative materials during the appointment of forensic examinations and the peculiarities of its use during conducting the said examinations are considered. The article deals with the most common cases that require the appointment of forensic examinations, among them economic disputes of economic entities, persons engaged in entrepreneurial activity, improper drafting of the text of the contract, which leads to its ambiguous reading, notes on threats, and so on. The existing expert practice on the appointment of forensic examinations in Ukraine and a number of actions and decisions of the investigator and the court concerning the conduct of the author's examination expertise are analyzed. The article investigates typical errors in the appointment of a judicial autoregressive examination, peculiarities of the use of special and philological knowledge, forms, means and methods of assigning authorship, unlawful borrowing of the whole or a part of the work. Plagiarism is considered. The peculiarities and differences in the comparative material in free, conditionally free and experimental samples are analyzed. The peculiarities of the information which include comparative samples for forensic and authoritative examination, namely the author's education, his profession, vocabulary, character traits, emotional state, nationality, and others, are considered. The procedure for selection of comparative material is considered in cases where there is a certain text and two or more people claim to be authored and when the author of the text does not want to be identified. Attention was paid to the violation of the copyright of citizens. Particular attention is paid to the correctness of the questions posed by the investigator, in particular the legal nature, the expert in the decisions on the appointment of forensic examinations, their completeness and expediency. The suggestions on improving the quality of selection of comparative materials during the conducting of forensic authorizations, namely the selection for the study of an experimental document similar to the characteristics of situations to written communication, provides the required amount of ex-sample samples. The conditions for optimal correct validation of autoregressive identification research are listed.

Key words: forensic avtozavodskii examination, conducting forensic examinations, work of authorship, documentation disputes.

Постановка проблеми. Можливість проведення криміналістичних експертиз, а також правильність висновків значною мірою залежать від обсягу та якості наданого порівняльного матеріалу. Судово-авторознавча експертиза є однією з найбільш поширених криміналістичних експертиз, які потребують проведення саме такого дослідження. Це можливо за умови, якщо цьому передуватиме ретельна продумана робота слідчого (судді) над збиранням порівняльного матеріалу.

Аналіз експертної практики показує, що необхідність у призначенні судової авторознавчої експертизи виникає, коли необхідні спеціальні філологічні знання для встановлення факту присвоєння або незаконного використання чужого авторського твору, авторства текстів Інтернет-комунікації, sms-повідомлень.

Інформація про порушення прав авторства і прав власників, а також про форми, засоби й способи присвоєння авторства, неправомірного запозичення всього твору або його частини може бути отримана тільки за допомогою судової авторознавчої експертизи. Економічні спори владних суб'єктів, осіб, які займаються підприємницькою діяльністю, некоректне складання тексту договору, що приводить до його неоднозначного прочитання, також породжують документаційні спори для розгляду в суді, що обумовлює необхідність призначення й проведення авторознавчої експертизи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різний час проблематика дослідження рукописних записів приділяли увагу Г. Деннемарк, Е. Гечел, Ж. Мат'є, А. Нефтелі,

Д.К.С. Пури, М. Лотар та інші. Проте з огляду на постійне вдосконалення судово-авторознавчих експертиз, об'єктом яких є рукописні записи, ця проблема потребує подальшого дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою роботи є розгляд питань підготовки порівняльного матеріалу під час призначення судово-авторознавчих експертиз.

Виклад основного матеріалу дослідження. Використання спеціальних знань під час розслідування та розкриття злочинів посідає важливе місце в системі вітчизняного кримінального судочинства й здійснюється в різних формах: залучення спеціаліста до участі в слідчих діях, проведення експертиз, висновки, результати яких мають доказове значення в кримінальному провадженні.

Проведення авторознавчої експертизи передбачає низку дій і рішень слідчого та суду. До них належать: прийняття рішення щодо проведення експертизи, вибір експертної установи або експерта, підбір об'єктів дослідження, оцінка наукової достовірності й доказового значення виконаної експертизи [5, с. 45].

Для вирішення завдань авторознавчої експертизи необхідно мати текст, мінімально допустимий обсяг якого становить не менше 500 слів.

Судова авторознавча експертиза може бути призначена, коли в судовому засіданні свідок або обвинувачений заперече своє авторство письмових показань, даних раніше; також у разі кримінально-правового переслідування за такі злочини, як наклеп, образа, завідомо неправдиве повідомлення про акт тероризму, публічні заклики до здійснення екстремістської діяльності, збудження ненависті або ворожечі; у разі приниження людської гідності; коли автор і виконавець усного письмового повідомлення, що становить об'єктивну сторону злочину, – різні особи або автор невідомий (анонімний чи діє під псевдонімом) і підлягає ідентифікації [2, с. 270].

Визнавши необхідним призначення авторознавчої експертизи, слідчий (дознавач) виносить про це постанову, а у випадках, передбачених кримінально-процесуальним законодавством, порушує перед судом клопотання, у якому зазначаються:

- підстава призначення авторознавчої експертизи;
- прізвище, ім'я та по батькові експерта або експертної установи, у якій має бути проведена експертиза;
- питання, поставлені перед експертом;
- матеріали, що надаються в розпорядження експерта [4, с. 33].

Слідчий ознайомлює з постановою про призначення судово-авторознавчої експертизи підозрюваного, обвинуваченого, його захисника та роз'яснює їм права. Про це складається протокол, який підписує слідчий та особи, ознайомлені з постановою.

Успіх розслідування вищевказаних злочинів багато в чому залежить від кваліфікованого використання можливостей судової авторознавчої експертизи, зокрема в разі потреби встановлення особистості автора дискусійного мовного твору. Відзначимо, що більшість названих злочинів вчиняється прихованими способами, наприклад, із використанням прийомів маскуваності авторства (наслідування письмового мовлення конкретної особи), спотворення письмової мови (за рахунок зниження рівня грамотності, зміни культури викладу мови, нейтралізації писемного мовлення), імітації авторства (жінки, чоловіка, осіб молодого, похилого віку, з психічними відхиленнями, конкретних професій), анонімізації, псевдонімізації або псевдоанонімізації поширюваних відомостей тощо [6, с. 11].

Як показало вивчення слідчої та експертної практики, під час призначення авторознавчої експертизи в слідчих (дознавачів) виникають певні труднощі. Вважаємо, що належних знань про можливості даної експертизи суб'єкти розслідування не мають, про що свідчить аналіз ухвал про призначення судової авторознавчої експертизи.

Так, ми проаналізували понад 100 постанов про призначення судової авторознавчої експертизи, винесених

слідчими органами внутрішніх справ. В більшості випадків винесенню постанови не передувала консультація слідчого з експертом-авторознавцем щодо предмета майбутньої експертизи, формулювання питань експерту, повноти зібраних і поданих на експертизу матеріалів, отримання зразків для порівняльного дослідження, термінів проведення експертизи. Ми вважаємо необхідним попереднє обговорення питань про те, із якими іншими судовими експертизами в цьому конкретному випадку пов'язана призначена авторознавча експертиза з урахуванням єдиного об'єкта дослідження; які завдання можуть і повинні бути дозволені (нерідко висновки декількох експертиз підвищують значимість імовірного виведення). У деяких випадках може виникнути необхідність у проведенні комплексної або комісійної експертизи, проте власних знань слідчого для вирішення цього питання, можливо, буде недостатньо.

Неправильне визначення суб'єктами розслідування предмету авторознавчої експертизи та некоректно поставлені перед експертом питання нерідко перевищують можливості зазначеної експертизи й виходять за межі компетенції експерта-авторознавця, що в результаті призводить до втрати експертизою свого призначення – отримання судових доказів [1, с. 133].

Набула поширення практика, коли слідчі в постанові про призначення судової авторознавчої експертизи дослівно переписують з довідкових посібників питання, що підлягають вирішенню експертом. Вважається, що «на всяк випадок» перед експертом потрібно поставити якомога більше питань. Унаслідок такого бездумного підходу до призначення авторознавчої експертизи її результати «раптом» не збігаються з робочою версією в кримінальній справі або зовсім суперечать зібраним доказам. Нерідко некоректне або неправильне формулювання питань тягне за собою неоднозначне трактування отриманих висновків або відповідей.

Отже, під час формулювання питання до експерта-авторознавця слід надати йому максимально коректної форми, виклавши суть стилістично грамотно. Питання не повинні допускати подвійного тлумачення й виходити за межі компетенції експерта-авторознавця.

Як приклад можна розглянути випадок, коли відомий політик подав позов про захист честі, гідності та ділової репутації у зв'язку з тим, що в газетній статті журналіст неодноразово образливо висловлювався в його адресу. Було призначено авторознавчу експертизу, у ході якої поставлено такі питання:

«1. Чи містять висловлювання автора статті негативну оцінку особистості та діяльності гр. І?»

2. Чи є в зазначеній статті лексика, вживання якої порушує норми суспільної моралі і яка ображає і принижує гр. І?»

Відповідно до ч. 3 п. 6 ст. 57 КПК України експерт відмовився від дачі висновків, оскільки поставлені питання виходили за межі його спеціальних знань. У даному випадку суд цікавила інформація про змістовно-сміслову та формальну сторони мовного твору, що не є предметом авторознавчої експертизи.

Особливе значення має проблема постановки перед експертом питань правового характеру. Практично кожна п'ята постанова щодо призначення авторознавчої експертизи містить таке питання (наприклад, стосовно плагіату).

Ще в минулому столітті відомий вітчизняний юрист І.Я. Фойницький писав: «Експертиза не вирішує юридичних (правових) питань, їх вирішує слідчий, особа, що провадить дізнання, прокурор, суд. Вирішення за допомогою експертизи правових питань було б корінним збоченням судової експертизи» [4, с. 38]. Нерідко експерт-авторознавця, представник державної експертної установи, володіє достатніми знаннями в галузі права, та є ймовірність, що слідчий, прокурор, суддя також можуть володіти спеціальними філологічними знаннями, однак згідно із законом вони не мають права замінювати експерта, а експерт не має права вторгтися в область правової оцінки фактів [5, с. 72]. Експерт не може тлумачити закон.

За прикладом звернемося до експертної практики. Громадянин А. подав до суду позов про визнання рукопису кандидатської дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук громадянина Л., чие прізвище значиться на титульному аркуші, на 80% дослівно переписаної з його книги. На дозвіл авторознавчої експертизи суд поставив таке питання: «Чи є рукопис кандидатської дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата юридичних наук громадянина Л. умисним присвоєнням авторства чужого твору (плагіатом), а саме: книги громадянина А.?». Подібне формулювання питання неприйнятне для призначення судової авторознавчої експертизи. Вирішення даного питання є прерогативою суду і не пов'язано із застосуванням спеціальних знань у галузі авторознавства.

Для успішного проведення авторознавчої експертизи необхідні зразки письмової мови для порівняльного дослідження. Вони повинні відповідати певним вимогам, без урахування яких нерідко можливості експертизи не можуть бути реалізовані.

Типовою помилкою під час призначення судової авторознавчої експертизи є подання в якості порівняльних зразків текстів, достовірність походження яких від конкретних осіб, що перевіряються, викликає сумнів.

Зразок письмової мови – це текст, що є вільним висловлюванням особи, яку перевіряють. В іншому випадку до тексту можуть бути внесені навмисні та ненавмисні спотворення, пов'язані з наслідуванням навичок інших осіб або з прямим цитуванням текстів, складених іншими особами. Записи окремих слів, словосполучень (іноді розрізаних речень або окремих абзаців) не можуть розглядатися як зразки письмової мови, придатні для вирішення питання щодо авторства, оскільки не дозволяють визначити стійкість властивостей навичок. Емпіричним шляхом встановлено, що дискусійні письмові тексти та письмові тексти-зразки (кожен окремо) повинні бути достатні за обсягом (не менше 100–150 слів), однак вони можуть варіюватися в деяких межах залежно від приналежності до конкретного функціонального стилю [3, с. 81].

Вільні зразки письмової мови – це тексти, складені особою поза зв'язком зі справою, за якою призначена авторознавча експертиза. Вони є найбільш інформативним порівняльним матеріалом в ідентифікаційному плані. У разі їхнього належного обсягу та підготовки експерт має можливість отримати ясне й повне уявлення щодо особливостей мовної поведінки особи в тій чи іншій ситуації письмового повідомлення, щодо системи мовних та інтелектуальних навичок, про стійкість і межі варіативності ознак письмової мови в текстах конкретного стилю.

Вільні зразки письмової мови повинні відповідати досліджуваному (дискусійному) тексту за такими основними характеристиками:

- мова викладу (вільні зразки повинні бути виконані тією ж мовою, що й дискусійний документ);
- час складання тексту (між складанням дискусійного тексту й тексту-зразка розрив у часі повинен становити не більше п'яти років, так як окремі навички з часом зазнають змін, і деякі з них можуть бути настільки істотними, що змінюють зміст);
- приналежність до певного функціонального стилю мови (вільні зразки повинні бути складені в рамках того ж

функціонального стилю (офіційно-ділового, розмовного, публіцистичного, наукового) і в тій же формі писемного мовлення, що й текст дискусійного документа);

- адресат і характер мовного повідомлення (ступінь знайомства з адресатом відіграє істотну роль у виборі автором тексту мовних елементів і засобів спілкування);
- чітке відображення властивостей навички (тексти, що піддавалися коректурі і, особливо, редагуванню іншими особами, або виконані в стандартизованій (типовій) формі, є малоприслужними для дослідження, адже властивості навичок автора можуть бути істотно спотворені);
- стан автора (якщо відомо, що автор досліджуваного тексту в період його створення перебував у незвичайному для нього стані, то бажано представити зразки, складені автором в аналогічному стані) [2, с. 273].

Перераховані умови є оптимальними для проведення коректного авторознавчого ідентифікаційного дослідження.

Умовно-вільні зразки письмової мови – це тексти, складені у зв'язку з розслідуваною справою, але не спеціально для експертизи (різні скарги, пояснювальні записки, заяви та інші тексти, написані під час розслідування).

Експериментальні зразки письмової мови – це тексти, складені особами, що перевіряються, за пропозицією та в присутності слідчого або судді спеціально для проведення авторознавчої експертизи.

Першочергове значення має якість експериментальних зразків, що забезпечується їх відповідністю досліджуваному документу щодо мови, стилістичної приналежності, цільового призначення та теми, а також за адресатом, характером мовного повідомлення й станом автора.

Експериментальні зразки письмової мови складаються та перевіряються особами у вигляді самостійного твору, тобто твору на самостійно обрану тему; слідчий указує лише форму письмової мови в рамках певного функціонального стилю (лист, пояснювальна записка, скарга тощо) та мови викладу (якщо особа володіє кількома мовами). Експериментальні зразки також можуть бути у вигляді твору на тему, запропоновану слідчим. Тема, цільове призначення, форма письмового мовлення, характер мовного повідомлення, особистість адресата (в тому випадку, якщо передбачуваний автор знає адресата) вказуються з урахуванням особливостей досліджуваного документа.

Висновки. Отже, під час визначення кількості експериментальних зразків слідчий має враховувати, наскільки повно (за якістю та кількістю) представлено вільні зразки: чим менш повно, тим більше треба подавати експериментальних зразків.

Під час підготовки зразків письмової мови важливо, щоб вони якомога більше підходили досліджуваному документу за характеристиками ситуацій письмового спілкування.

Обсяг порівняльного матеріалу у разі ідеального збігу функціональних стилів повинен перевищувати обсяг досліджуваного матеріалу в 10–15 разів; в інших, менш сприятливих, випадках цей коефіцієнт підвищується ще в 2–5 разів.

Призначення судової авторознавчої експертизи з урахуванням перерахованих деяких типових помилок дозволить уникнути ситуацій, коли висновок експерта може стати неприпустимим доказом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абросимова В.Г. Щодо питання підготовки та оформлення матеріалів для призначення судово-почеркознавчих експертиз за справами, які пов'язані з розглядом спорів у господарському судочинстві. *Современное состояние, проблемы и перспективы развития судебной экспертологии* : матер. междунар. науч.-практ. конф., Симферополь, 20–21 сентября 2007 г. Симферополь, 2007. С. 133–135.
2. Сохранич Т.В., Абросимова В.Г., Смоліна О.М. Деякі актуальні питання підготовки порівняльних матеріалів для проведення почеркознавчої експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. праць. Харків : Право, 2010. Вип. 10. С. 270–276.
3. Эксперт: Руководство для экспертов органов внутренних дел и юстиции / под ред. Т.В. Аверьяновой, В.Ф. Статкуса. Москва, 2003.
4. Комиссаров А.Ю. Криминалистическое исследование письменной речи. Москва, 2000.
5. Меленевська З.С. Судово-почеркознавча експертиза : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. І.П. Красюка. Київ : Укр. центр духовн. культури, 2007. 280 с.
6. Юрчишин В.Д. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Київ, 2006. 21 с.